

A SOCIOLOGIAI VÁLTOZÁS ALAPJA

ÍRTA:

BODNÁR I. ZSIGMOND

PÉCS
1911

A „Mosonvármegye”, könyvnyomdája, Magyaróváratt.

A socialitás jelszavával megindult s pár évtized óta folyton fokozódó erővel megnyilatkozó társadalmi törekvés oly intézmények, törvények, szabályrendeletek és szokások megvalósulását tette lehetővé, melyek az egyén szabadságának korlátozásával, az összesség érdekeit szolgálják. És nemcsak azok a társadalmi csoportok fejtettek ki különösen erős és buzgó tevékenységet eme irány győzelmes előrehaladása érdekében, melyek a közönség által való uralom programjával vették fel a harcot a régi liberális alapon létesült társadalmi rend ellen, hanem azok a pártok és osztályok is, melyek az ostromolt intézmények fentartása, társadalmi rend védelme érdekében egyesültek.

Alig múlt ötven esztendeje, hogy az emberek eszménye világszerte az egyén legteljesebb szabadságának szeretetében nyilatkozott meg, A boldog és naggyá nőhető nemzet alapját oly egyedek sokaságában vélték megtalálhatni, kik a legnagyobb mértékig élvezik a gondolat és cselekvés szabadságát. Az a társadalmi forma volt az eszménykép, melyben az egyén cselekvési szabadságának korlátja nem a köz, hanem az egyén saját maga. Úgy látták, hogy többet nyer az emberiség azáltal, ha meg-

tűri, hogy mindenki a saját tetszése szerint éljen, mintha arra kényszeríti az egyest, hogy mások tetszéséhez alkalmazza életmódját. Vallották, hogy az egyén a saját teste és lelke felett korlátlan úr. *

Korunk társadalmi eszményeit immár akkora távol-ság választja el ettől a kortól, hogy csak csodálkozó szájalommal tekinthet ekkora liberalitásra, mely mai fel-fogásunk szerint kikerülhetetlenül az emberiség pusztulásához vezetne. A köz, az összesség a szempont, melynek fel kell áldozni az egyént. Törvényeink, rendeleteink vannak s van hatalmas közvélemény, mely az osztály, a vallás, a haza elleni izgatás címén erősen mérsékli a lelkiismeret és gondolat szabadságát.

A közegészségügyi, közbiztonsági, közgazdasági, politikai stb. törvényeink és rendeleteink a cselekvés szabadságát bénítják. A közjó jelszavával mindenütt a társadalmi vagy állami gyámkodás útján látjuk megvalósíthatónak az emberiség boldogulását. Értelmet meghaladó jelszavak támadnak, melyeknek nevében folytonos áldozatokat követelünk az egyéntől. Intézményeket védünk, melyeknek kultúrtörténeti értékükön kívül egyéb becsük nincs, de amelyek egyben alkalmasak az alárendeltség érzésének felébresztésére vagy fokozására.

A társadalmi eszmények ilyen átalakulása szükségképpen ráterelte a gondolkozók figyelmét ama összességnek az életére, melynek érdekében az egyén immár annyi áldozatot hozott s valószínűleg még igen sokat fog hozni.

Az az eszménykép, melyben egy collectiv, egy communista társadalmi forma körvonalainak rajza tűnik

* Mill Stuart János : A szabadságról.

elénk, s amely kép ma az emberiség tekintélyes részének lebeg lelki szemei előtt, különösen vonzóvá teszi ama kérdések fejtegetését, melyek az összesség múltja, jelene, jövője köréből merülnek fel. Az egyén gyengülése és a tömeg erejébe vetett hit, mindama kérdéseket, melyeket eddig az egyén életének fejlődéséhez fűztek, most az egész emberiségéhez kapcsoljuk. Ismerni szeretnők azokat a fázisokat, melyeken a tömegnek, ennek a nagy énnak fejlődése fonalán át kell haladnia. Tudni akarjuk, hogy oda halad a társadalom az ő növekedésében, hová a mi képzeletünk helyezi. Erőket tételezünk fel, melyek nem engedik meg, hogy más irányba tereitessék az a fejlődés, mint amily irányt a mi eszményeink jelölnek ki számára. Ki akarjuk mutatni, hogy ama összesség, melynek feláldozzuk magunkat, meg fogja hozni gyermekeinknek azt, amit mi hiába kívántunk magunk számára: a boldog életet. És a kételkedők erejének megtörésére a tudományok meggyőző erejét híva segítségül, nagy tudományos rendszereket építünk annak bizonyítására, hogy a fejlődés ily iránya egy kérlelhetetlen törvény szabálya szerint egy Istennél erősebb ismeretlen erő hatása alatt történik.

Korunknak az összesség, az egész iránt tanúsított emez eleven érzéke, hatalmas lendületet adott ama diszciplínák fejlődésének, melyek a társadalom kialakulása, élete és fejlődése köréből felmerülő kérdések megoldásával foglalkoznak. A sociologia korunk közkedvelt tudománya lett, melytől nemcsak a tünemények megértését várják, hanem, nagyjelentőségű gyakorlati értéket tulajdonítva neki, társadalmunk átalakulásának reményét is fűzik hozzá.

El kell ismernünk, hogy azok a becses kutatások

és hatalmas rendszerek, melyek a sociologia tudományos kiépítését szolgálják, érdeemes eredményeket mutatnak fel. Különösen becsesek ez utóbbiak, mert a kutatásokhoz a legkülönbözőbb szempontokat szolgáltatva a történelem tényeinek felde'rihetését elősegítették és sok becses gondolattal gyarapították a sociologiai vizsgáldást. Azonban egyiknek sem sikerült a társadalom jelenségeinek oly sistematikus magyarázatát adni, amilyenekkel a természettudományok szolgálják a körükből felmerülhető világfelfogás egységes kialakulását.

A tudományos elemnek e hiánya okozta, hogy annyiféle rendszerrel találkozunk. Alig van sociologus, ki ne érezné szükségét annak, hogy társai leglényesebb eredményeit, megállapításait meg ne cáfolja. Érdeemes okokkal bizonyítják egy-egy alapvető magyarázó elv tarthatatlanságát. Így veszítették el hitelüket, a pszichologia eredményeire épített sociologiai rendszerek, a biológiai alapon induló sociológiát a gazdasági princípium szorította háttérbe és úgy látszik a történelmi materialismus napjai is meg vannak számlálva, legalább erre engednek következtetni azok az érdeemes ellenvetések, melyek az ismeretelmélet alapján hozatnak fel ellene.

E rendszerek kérész élete egyáltalában nem meglepő, ha a sociologia körébe tartozó tünemények bonyolódottságát tekintjük. De nemcsak e jelenségek bonyolult volta akadályozza a helyes elvonások keresztülvitelét, hanem ami legnehezebbé teszi e tünemények objectiv megértését, az, hogy velük szemben az a tárgyilagos eljárás, mellyel a természettudományok végzik kutatásaikat, szinte kivihetetlennek látszik.

Valamennyien eszmények által vezetettünk. Eszmények által, melyek maguk is részeit képezik ama tüne-

ménycsoportnak, melyet vizsgálódásunk tárgyává akarunk tenni. Ezek az eszmények szervezetünknel fogva kivételes elbánásban fognak részesülni, míg a jelenségek nagy része erős önmegtágadás mellett a holttetem jelentőségére süllyeszthető, saját eszményeink és az azoknak megfelelő tünemények a subjectiv igazság erejével bírva, tiltakoznak ez elbánás ellen. Érezzük, látjuk, hogy ez eszmény energiát tartalmaz, mellyel megvalósulásra törekszik általunk, melynek hivatása győzni s oly állapotokat teremteni, melyeket ez eszmény formál ki. Eltekintve azonban attól, hogy így könnyen egy végső ható erőt látunk benne, még azt a veszedelmet is felszabadítja, hogy ez eszmény szerint konstruált társadalmi állapot a vizsgálódó előtt oly tényként minősül, mintha az a társadalom fejlődésének egy fázisa volna. E nehézségek különösen szembeötlők ama rendszerekben, melyek magyarázó elvüket a sociologia körébe eső jelenségek egy-egy csoportjából merítik. Így a régebbi történetbölcseletek, a nemzetgazdaságtanok, sőt a történeti materializmus tanításai is érezték az egyéni szempontok befolyását az eredmények kialakulására. Sokkal tárgyilagosabb látszatot tüntetnek fel ama fel fogások, melyek a sociologia jelenségeinek az állati szervezet tüneményeivel való összevetése alapján konstruáltattak. Természetesen, mert a sociologia jelenségei így egy tudományos rendszer fix pontjaihoz köttettek, melyek megakadályozták a subjektivitas érvényesülése által okozott nagyobb kilengéseket. Azonban ez a módszer sem hozta meg a várt sikert. Sőt talán éppen ez az eljárás volt legkevésbé szerencsés, mert az analogia csak képeket nyújthatott, de magyarázó elvet nem s hogy e hiányon segítve legyen, oly felvételhez

voltak kénytelenek az iskola hívei folyamodni, melyek a tapasztalat körén kívül estek, így a pozitív tudomány tárgyát nem képezhették. Az egyszerű analógia két részét szerves viszonyba kellett hozni, mit egy kozmikus erő felvételével kíséreltek meg, melyről föltették, hogy épp úgy hat a társadalmi organismusra, mint az állati szervezetre. E metafizikai hipotézis csak egyideig elégítette ki szervezetünk ama szükségletét, mely a dolgok megértését kívánja és csakhamar feltűnt e felfogás tarthatatlansága. Az ismeretelméleti kutatások eredményei meggyőzték a gondolkozókat, hogy a sociologia magyarázó elvét egyrészt csakis a tapasztalat köréből lehet és kell kiemelni, másrészt, hogy e magyarázó elvet nem lehet más tudományág köréből meríteni, hogy a pozitív tudomány kívánalmainak megfelelő világképet nyerjünk, hanem magából a magyarázandó jelenségek világából. Ugyanez érvek rontották le a pszichológiai folyamatokkal értelmező sociologia létjogosultságát is, mely szintén csak analógiát és nem okviszonyt derített ki a két tudományág között.

Míg tehát az egyén.érzésvilágának erősen exponált rendszerek eredményei látszólag gyarlóbbaknak tűnnek fel ama sociológiai teoriáknál, melyek tünetményeiket egy másik constructív tudományág megállapításaiból kívánták értelmezni, a tudományos eljáráshoz mégis közelebb esnek és ha sikerül oly módszert alkalmazni, mely az egyén érzelemvilágának ingerentiáját a tünetmények vizsgálatánál megakadályozza, semmi kétség, hogy a sociologia törvényei meg lesznek szerkeszthetők.

Érdemes ily irányú kísérletekkel találkozunk különösen a történetbölcsélet terén s talán itt látjuk legjobban megközelítettnek azt a célt, melyet a „positív

sociologia maga elé tűzhet. Ez természetes is, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy a sociologia körébe utalt változások maga a teljes történeti folyamat. Így a történelem jelenségeinek megértésére való törekvés rákényszerítette a történetírókat, hogy bár öntudatlanul a sociologia törvényeit kutassák. És látunk kísérleteket jóval azelőtt, hogy sociológiának mint tudománynak a lehetősége a gondolkozók előtt felmerült volna, melyek éppen a történet jelenségeinek megértésére irányuló törekvés nyomása alatt, a sociologiai változások megállapításával próbálkoztak.

E kísérletek még azon túl is, hogy a sociologia alapkövei Comte által letétettek, nem hozták meg a kívánt eredményt. Ennek oka abban keresendő, hogy a történetbölcsélet, mely tulajdonképpen a történetírás segéddisziplinájaként szerepelt, nem tudta elnyomni a leíró elemeket, melyek szemben a sociologia constructív természetével, az individuális sajátosságok kiemelésére törekednek.

A leíró elemeknek e túltengése nyilatkozik meg abban a felfogásban is, mely a történelem alaptudományának a psychológiát tekinti, s csak ujabban szaporodnak ama iskolának hívei, mely a történetírást a sociológiára kívánja fektetni.

Amennyiben a sociológiára nézve a sokirányú kísérletek közül igazán érdemes eredmények felmerülnek, ezek a sociologiai történetbölcsélet javára írandók. Míg ugyanis azok a társadalomtudományi rendszerek, melyek akár a biológiai, akár a psychologiai változásokból akarják a társadalmi tünetények megértését lehetővé tenni, ama már emiitett hibákon kívül, hogy egyrészt egymásra már vissza nem vezethető tapasztalati

elemeket próbáltak egymással okviszonyba hozni, másrészt, hogy oly kisegítő eszközhöz folyamodtak, mely metafizikai sajátságánál fogva egy tudományos rendszer keretébe nem szorítható, még annak a nagy tévedésnek a stilyát is hordani kénytelenek, mely a sociologia feladatának félreismerésében nyilatkozik meg.

A biológia ugyanis az állati szervezetnek térbeli fejlődését teszi vizsgálat tárgyává; meg kell tehát állapítani azokat az elemi életelemekeket, melyekből a magasabbrendű organismusok kifejlődnek. Ennek az eljárásnak alkalmazása, ennek a feladatnak a megoldása képezi a biologikus sociologia főtürekvését is. Így látjuk, hogy ezek a sociologusok a sociologia feladatának és céljának azt tekintik, hogy kiderítsék azt az egységes társadalmi sejtet, miből a különféle társadalmi jelenségek fakadnak, hogy feltalálják azokat az egyszerű és egységes jelenségeket, melyeknek a legkülönbözőbb társadalmi tények fejlődése, továbbképződése és eme sejtjelenségek szerkezetéből és átformálódásából kívánják kimutatni a társadalmi szervezet structuráját és átalakulásait.

Míg a biológia a substantiához kötött változások rendszeresítésével foglalkozik, addig a pszichológiának a functiofolyamatok változásai a tárgya. A sociologia is folyamatok változásait vizsgálja, de nem az egyénhez kötött functiogyarapodásokat és elváltozásokat, hanem az egész emberiség történeti folyamatában végbemenő változásokat. A lélektani alapon nyugvó sociologia a társadalom jelenségeiben is functionális gyarapodás vagy pathologikus elváltozások jelenségeit kutatja.

Mindkét felfogás mellözi a történelmet s csak iga-

zolásul ragad ki belőle egy-egy jelenségcsoportot és Comte meghatározásával élve, a sociológiának inkább statikai, mint dinamikai részével foglalkoznak.

A történetbölcseletek és az azok módszerével dolgozó elméletek a társadalmi jelenségek megérthetését egészen más feladatok megoldásával kísérlik meg elősegíteni. Az egész emberiség történelmét vizsgálva, bizonyos uralkodó korszellemelek felismerésére törekszenek; vizsgálják e korszellemelek keletkezését, kifejlődését és elenyészését; keresik ama okokat, melyek e korszellemelek változásait előidézik.

Ez elméletek amennyire megegyeznek feladatuk kiemelésében, szempontjaikat illetőleg épp annyira eltérőek. Alig van történelmi módszerrel dolgozó hypothesis, mely feladatának megoldásában éppen a szempontot érintőleg a másiktól lényegesen el ne térne.

Némi áttekintés megszerезhetése végett mégis három csoportba sorozzuk ez elméleteket. A legelterjedtebb s talán a legrendszeresebb ama theoria, mely a történelemben feltűnő változásokat, a termelésben beálló módosulásoknak megfelelően állapítja meg és valamennyi társadalmi jelenséget a gazdasági állapotokra mint elsődleges tüneménycsoportra vezeti vissza. A másik ma már legkevésbé hitelképes elméletcsoportban különféle szempontok érvényesülnek. – Egyik a vallási nézetek, másik a politika, harmadik az erkölcsi felfogásokban jelentkező változások hatását látja megnyilatkozni minden egyéb társadalmi tünemény módosulásában. Végre mind sűrűbben jelentkeznek elméletek, melyek a társadalmi tényeket mint parallel jelenségeket fogják fel és rendszeres elvonásokkal próbálnak meg oly szempontokhoz jutni, melyek alapján a fejlődési fázisokat fixírozhatják.

A történeti materializmus a gazdasági változásokból magyarázza az ethika, a vallás, a jog, a politika, az irodalom, a művészet stb. változásait. Egy-egy kor-szellem időhatárait, egy-egy termelési módszer uralmának idejéhez köti. Indoka az, hogy az ember mindeneke-előtt anyagi feltételeit kénytelen biztosítani, mert ezek az élet lehetőségének alapjai. A történelem változásainak a gazdasági okok aláhelyezése kétségtelenül mint a legtöbb pszichológiai módszerrel bizonyító eljárás: megkapó, különösen napjainkban, mikor az éles osztály-küzdelmek a társadalmi alakulásokra a gazdasági befolyás jelentőségét túlozva láttatja. E theoria egyedüli sociológiai igazolása a történelem lenne, mely sok esetben igazolni látszik azt, de a történelem csak azt bizonyítja, hogy minden socialis jelenség egymással viszonyban van, csak arról győz meg, hogy időnként úgy a gazdasági, mint a politikai, a jogi, a vallási, a művészeti stb. jelenségek változáson mennek keresztül s hogy e változások rokon vonásokat tüntetnek fel s egyidőre esnek, de nem bizonyítja azt is, hogy egyik vagy másik társadalmi jelenségcsoport változása oka az egyetemes változásnak. E tan hívei érezték, hogy magára a történetre való hivatkozás nem elégséges e társadalmi elmélet igazolására, melyet szerintük is megdönthetetlen logikai bizonyossággal kell szabatosan igazolni.

E logikai bizonyítékot ez iskola egyrészt abban látja, hogy az összes társadalmi jelenségek közül éppen a gazdaságiak a legegyszerűbbek, míg a többi jelenség jóval bonyolultabb szerkezetet mutat; másrészt, hogy az ember mindeneke-előtt életfentartásának szükségleteit, szerzi meg s csak aztán gondol a törvények, sanctiók alkotására. Az első bizonyíték elégtelenségét már Comte

a sociologia módszerének megállapításával igazolta.* Felismerte, hogy a társadalmi egész valamely részjelenségének állapota mindenkor szorosan össze van kötve minden egyéb rész azon egyidejű állapotával; az egyes jelenség-csoportok kiszakítása lehetetlen; a változások igazi mivolta csakis a teljes processusnak egész összességében való vizsgálata alapján ismerhető fel, mert a társadalmi állapot tünetenyei közül hozzáférhetőbb számunkra a collecliv tünetény, mint a részek.

A másik bizonyíték legnagyobb erősségét a biológiából meríti. Fel kell ugyanis tennie, hogy tudatosságunk jelenségei a biológiai lét formáiban játszódnak le, hogy a térbeli gyarapodás feltétele a táplálkozás ingere tudatosságunk fejlődési folyamatának eredete és alapmotívuma. Ez utóbbi bizonyíték még annak felvételére is kényszerít, hogy a sociális folyamatok a pszichológiai folyamatok formáiban jelennek meg. Míg az első feltétel indokolása csak akkor volna bizonyítható, ha a sociológiai folyamatok az anyagi életjelenségekből levezethetők volnának, a második pedig csak úgy, ha megismerhetnők azokat a processusokat, melyek a gazdasági érdek és a többi sociális felfogás kialakulásának folyamata között tudatunkban lejátszódnak, mert ennek ismerete nélkül az okviszony meg nem állapítható. Mindkét feltevésben csak analógiára akadunk. A történelmi materialismus eredményei módszerének hiányaiból folynak. Már Comte rájött, hogy a sociologia módszere eltér a természettudományi módszertől. Felismerte, hogy a társadalmi változások törvényeit nem lehet levezetni valamely általános emberi

* Lewes György: A philosophia története. III. k.

mivolt jelenségeiből és hogy maguk a törvények közvetlenül a sociologiai folyamatokból merülnek fel és csak abban tévedett, hogy a társadalmi folyamatokból levont törvények igazolását a pszichikai folyamatokban vélte megtalálni. A történelmi materialismus történeti kialakulása világosan feltárja, hogy az elmélet pszichologiai, illetve biológiai életfolyamatok vizsgálatából pattant ki s csak utólag fordult a történelemhez, hogy e tőle függetlenül létrejött teoriát igazolja.

A rendszer egy osztály gazdasági érdekeinek támogatására maguknak az érdekelteknek lelkéből fakadt és hivatát is túlnyomóan e társadalmi törekvés propagálói közt találjuk. S míg egyrészt a társadalmi fejlődés törvényét véli megtalálni, másrészt felteszi, hogy e fejlődési folyamat terv szerint megváltoztatható.

A másik csoportba sorozott sociologiai elméletek általában rendszeres egésznek nem képeznek, inkább a leíró történelmi munkákban egy-egy kor értelmezésénél találkozunk velük. Hiányzik bennük az a közvetlen pszichologiai bizonyíték, mi a történelmi materialismus tanait oly valószínűvé teszi. E teoriák tarthatatlansága is ama okokra vezethető vissza, melyeket a gazdasági princípium helytállósága ellen hoztunk fel. Érdekes, hogy ujabban eme teoriákat is túlnyomóan egy társadalmi irány szolgálatában látjuk megjelenni, mely irány a gazdasági érvényesülés jegyében megindult socialista mozgalmak ellensúlyozására törekszik.

Úgy a történelmi materialismus, mint ezek az elméletek csak annyira értékesek a sociologia szempontjából, amennyire annak módszeréhez alkalmazkodnak. A sociologia törvényéhez nem vezetnek, de alkalmasak arra, hogy egy-egy esemény megértését elősegítsék,

mert a sociologia jelenségeit jellemző individualitás lehetetlenné teszi egy-egy történelmi ténynek a sociologia törvényéből való teljes megérthetését. E tények, mint az egész történelmi folyamatnak résztüneteményei, csakis úgy lesznek megérthetőek, ha felfedjük azokat az előzményeket, tehát összes gazdasági, jogi, politikai, művészeti stb. állapotokat, amelyekből fejlődtek.

A sociologiai kísérletek legbecsesebb eredményeit ama történelmi módszerrel dolgozó elméletekben találjuk meg, melyek a socialitás érzéséből fakadó szellemi megnyilatkozások különféle köreit parallel jelenségeknek tekintik és a történelmi folyamatot a társadalmi jelenségeknek koronként mutatkozó rokonvonásai alapján keresztülvitt abstractiók szerint osztják fel és állapítják meg azt a rithmust, melyet megállapítani a constructiv sociológiának egyetlen feladata.

Ez elméletek a társadalmi változásokat igen különféle szempontból tekintik, aszerint, amint az alkalmazott elvonások más és más összefoglaló fogalomhoz vezetik alkotóikat. Így egyik az altruista érzés fejlődése szempontjából itéli meg a változásokat; mások bizonyos értelmi és érzelmi jellemvonásokat emelnek ki, mint a változás alapsajátságait; ismét mások a lelki életben bizonyos megkötöttség, majd felszabadultság jelenségeit veszik észre s ez szolgál megállapításaik alapjául; vannak, akik önkényesen alkotott fogalmakkal fejezik ki a változásokat. E teoriák alapsajátsága, hogy a történelemből indulnak ki és a mutatkozó analógiákat az ember bizonyos sociális sajátságára redukálják. Ennek tulajdonítható, hogy az elméletek eredményei sok rokonvonást tüntetnek fel s legjobban megközelítik a sociológiától várható, eredményeket.

Figyelemmel arra, hogy a sociologia szempontjából éppen ezek a kísérletek a legértékesebbek, közülök legalább egyet részletesebben ismertetünk. Bodnár Zsigmond teoriáját választom e célból, mert meggyőződésem szerint ebben találjuk meg legtökéletesebben azokat a sajátságokat, melyek a sociologia módszerét és várható eredményét jellemzik.

Bodnár teoriáját, mint az erkölcsi világ törvényét hirdette. A történeti folyamatot teljes egészében vizsgálva észrevette, hogy bizonyos korokban „mindenütt jelentkezik a tekintély uralma, a mindenségben növekszik az isteni, az egyházban a papi, az államban a fejedelmi, a családban az atyai befolyás, emelkedik a nemesség és a hadsereg tisztelete; gyöngülnek a nemzetiségi és más széthúzó törekvések, gyarapszik az erkölcsös, a vallásos élet, hódolattal néznek a kath. vallásra, közeledik egymáshoz a jog és morál, hanyatlak a politikai élet; a drámai és elbeszélő költészetben kedvelik a lovagias, középkori, hazafias és érzékeny tárgyakat, bennök az egyén feláldozza magát a tekintély képviselőiért, akiknek nem szabad bectelen vagy nevetséges szerepet adni; szerényebb, háziasabb, ájtatosabb lesz a nő, engedelmesebb a gyermek, szigorúbb, erkölcsösebb a házi és iskolai nevelés. Virágozik a vallásos költészet és művészet, a művészek megvetik vagy ignorálják az érzéki szép formát, többé-kevésbé secessiosok, symbolisták, impressionisták stb. lesznek, vagyis az eszmeit akarják kifejezni; a közgazdaság terén jelentkezik az agrarismus, vele növekszik a gazda tekintélye, a földmives védelme a csalás, a hamisítás, az uzsora ellen; üldözik, fékezik a börtönt, erősödik az antisemi-

tismus s hanyatlik a merkantil gondolkodás.”* Ezeket a korokat nevezte az Idealismus korának.

Máskor ismét „a vallásos életben népszerűtlen lesz a tekintélyi, az universalis vallás, népszerűbb a vizsgálódó; az erkölcs terén hanyatlik a morál, mely az Istenben találja a jó princípiumát; a philosophiában eleinte lelkesedünk a speculativ, később a tapasztalati, a positiv bölcsészetért; az országban követelésekkel lépnek fel a vidékiek, a nemzetiségek, a gyarmatok, a gyöngébb köteléssel összekapcsolt részek; a politikában, a jogban szétválasztjuk a törvényhozói, a bírói és a végrehajtó hatalmat; törvényekkel kedvezünk az egyéni szabadságnak, követeljük a vallás, a sajtó, a szólás, a költözködés stb. szabadságát; a büntető jog terén deterministák leszünk, gyöngítjük a beszámíthatóságot, kedvezünk a vádlottnak és az elítéltnak; hasznossági, sociális, gazdasági és észokokból magyarázzuk a jogot, az erkölcsöt, a történelmet; a művészetben rajongunk az érzéki szép formáért; a társadalomban és családban a nő, az anya veszi át a főszerepet, őket magasztalják a költők, sokan rajonganak a nő emancipálásáért, nyájjas, udvarias lesz a férfi, sérthetetlen a nő becsülete; tisztaság és csin uralkodik az öltözékben, fény, pompa és kényelem a lakásban, finomság és nyalánkság az étel és italban; korlátlan lesz az érzéki szerelem és csaknem egyedüli tárgya a drámai és elbeszélő költészetnek, melyben nevetséges és aljas szerepet játszanak a férjek, az atyák, a társadalom oszlopai, a tekintély képviselői; rajongunk a közművelődésért, terjesztjük, kötelezővé tesszük a közoktatást, temérdek iskolát állítunk,

* Bodnár Zsigmond: Eszményeink. 1902.

buzgón tanítjuk a hasznos ismereteket, szemléltetővé tesszük a tanítást, gyöngéden bánunk az ifjúsággal, nem tudjuk nézni a síró asszonyt és gyermeket. Kisebb-nagyobb mérvben gyarapszik a socialistikus gondolkozás, a szegény ember és gyermek védelme, a munkás biztosítása, az általános jótékonyosság, az altruizmus stb.”* – Ezeket a tüneményeket a realismus jelenségeinek nevezte.

Megállapította, hogy az Idealizmus és realismus a történeti folyamatban felváltva jutnak uralomra; hogy a realismus jelenségei a változás minden egyes fasisában nagyobb erővel nyilatkoznak meg. Elég nagy szabotossággal megállapította azokat az időpontokat; melyekben a társadalmi fejlődés egy-egy típusa az uralkodó. Másodlagos eredményként kiderítette, hogy a népek faji jelleme egyik vagy másik típus sajátjaiban nyilatkozik meg s ennek alapján osztályozta az egyes népfajokat.

A történelem tényeinek együttes vizsgálata meggyőzte Bodnárt arról, hogy a két egymást rithmikusan felváltó szellemi irány változásának szükségképinek, törvényszerűnek kell lenni, mert e törvényben fekvő szempontból általános tekintetet vetve a történeti folyamatra, megkapó képből tárul elénk az, hogy a változás állandó természetű, hogy a szellemi életnek amaz egész területén megnyilatkozik, melyet a felfedező vizsgálat tárgyává tett és hogy nemcsak egy-egy faj, nemzet körében látjuk egy-egy típus egyidejű uralmát, hanem mindama népeknél, melyeknek szellemi terméke, története előtte hozzáférhető volt.

* Bodnár Zsigmond: Esményeink. 1902.

Bodnár éppen mert törvénynek ismerte fel e változást, nem elégedhetett meg annak osztályozó jelentőségével, hanem magyarázó erőt is tulajdonított neki. Ebből a conceptióból vezette le az összes szellemi jelenségeket, mint okozati tüneteményeket. Osztályozó elvre nagy szüksége volt a történelemnek minden időben s igen változatos is az a kép, melyet ez elvek nagy tömege nyújt, de csak gyáva kísérletek *tétettek* (a történeti materialismust kivéve) a múlt, a jelen eseményeinek, mint okozati tüneteményeknek egy egységes magyarázó elv alá való sorozásában. A történeti materialismus. sem vitte azonban ezt teljes következetességgel keresztül, neki mint egy sociális impulsust képviselő, rendszernek nyitott ajtót kellett hagyni a tömeg beavatkozási lehetőségének; elfogadta a maga elvét törvényének, de nem rendelte alá azokat az emberi cselekvéseket, melyek a socialismus zászlójára íratnak.

Bodnár egyetemes érvényű törvényt állított elénk a rithmusok szükségképiséggel és e törvényt a maga cselekvéseinek értelmezésénél épugy alkalmazta, mint a történelem tényeire. Minden sociális jelenség okozat lett, nemcsak amaz előzményeknek okozata, melyekből kifejlődött, hanem okozata lett a rithmikusan változó korszellem hatásának. Egy-egy intézmény, szokás *genesis* nem ad törvényt, mert itt az eljárás éppen az individuális jelenségek kifejtésén alapszik. A törvény ott kezdődik, hol valamennyi sociális alkotás közös tulajdonságai alapján észrevehető változás egységes alapjához jutunk. Bodnár az Idealismus és realismus változásának felfedezésével ily alaphoz jutott, melynek szempontjából épugy okozat lett a nagy hadvezér, állam-

férfi, közgazdász, bölcseész, költő stb., mint a termelés különféle módjában beállott változás jelensége is.

Érdekes, hogy míg az eddigi ethikai, közgazdasági, történeti, esztétikai rendszerek mind az élet szolgáltatásban állottak, addig Bodnár rendszere semmi támogatást sem nyújt a cselekvésünk irányításában és ez is arra utal, hogy törvényt lássunk benne, mely független magától a változástól, mely lehetővé teszi a tárgyilagos ítéletet a szociális tünemények körében, hol pedig azt eddig nélkülözni voltunk kénytelenek.

Az eddigi rendszerek kevés kivétellel egyik vagy másik ethikai vagy esztétikai irány igazságát kísérelték meg igazolni, Bodnár csak ez értékek közeledését vagy távolodását mutatta ki, alárendelve a subjectiv érvényű igazságokat a változásról szóló abszolút érvényű igazságnak.

Ez forradalmi jelentőségű tan, melynek magunkévé tétele nehéz, mert az élet az eszmények igazságára utal, mi megkönnyíti munkánkat, törekvéseinket, megóv az elcsüggedéstől, reményeinket táplálja.

Bodnár törvénye jelentőségének félreismerését az a zavar is elősegítette, mely a szociológia célját és feladatát illetőleg uralkodik. Már utaltunk rá, hogy az uralkodó szociológiai nézetek nem a ritmus felismerését tűzték ki feladatuk céljává, hanem a társadalmi fejlődés genesisének leírását tartották hivatásuknak, ama analógia alapján, melyet látni véltek a biológia vagy pszichológia és a szociológia között. Az bizonyos, hogy a szociális ember egyúttal pszichológiai és biológiai lény is, hogy a szociális tünemények pszichológiai és biológiai tüneményekkel jelennek meg, de ez a reális egység nem szabadít fel az alól, hogy a tudományos vizsgálatnál ne a tudo-

mányos felosztást fogadjam el, hogyha csak ez az utóbbi vezet ismereteimnek a pozitív megértés alapján történő rendezéséhez. Nincs a természeti világban mozgás, mely anyag nélkül jelenne meg s nincs anyag, mely egyben phisikai és chemiai jelenségeket ne tárna elénk és mégis sikertelenek ama kísérletek, melyek a phisikai és chemiai tünetényeket a mozgásból akarják megértetni.

Dr Pauler Ákos „Az Ismeretelméleti Kathégoriák Problémája” című kiváló munkájából okulva, el kell ismernünk, hogy a sociologia független tudományág, mely nem vezethető le más tudományágból s feladata ama rithmus felismerése, mely a társadalmi tünetények hasonlósága alapján megállapított korszellemek változásában nyilatkozik meg.

Ily alapról tekintve ismerhetjük fel Bodnár teoriájának jelentőségét. Látjuk, hogy kiváló eredményt ért el a sociologia feladatát illetőleg s hogy e rendszerrel szemben teljesen helytelen álláspontot foglalunk el, ha nem sociológiának tekintjük, mely a társadalmi folyamatokban felmerült változásokat állapítja meg, hanem valami bölcsészeti tanulmányt látunk benne, mint egyik bírálója* Bodnárnak, ki az egész rendszer jelentőségét abból a szempontból teszi kritika tárgyává, hogy mennyiben felel arra a kérdésre, hogy: 1. Mi az igazság? 2. Képes-e az emberi értelem az igazság megállapítására? 3. Állapított-e meg az ember eddigelé csak egyetlen igazságot is? 4. Mi az eszme s hogyan viszonylik az igazsághoz? 5. Miért van az, hogy az embert a concret létben irányeszmények vezetik? stb.

* Dr Fitos Vilmos: Az emberi szellem jelenségeinek magyarázata. Bodnár Zsigmond „Erkölcsi Törvény”-ében.

Az előzőkből tudjuk, hogy a rendszerrel szemben ily kérdéseket vetni fel, a rendszer jelentőségének teljes félreismeréséből származik és Bodnár felfedezésének bírálásánál nagy igazságtalanságra vezet. A felvetett kérdések megoldása nem a szaktudomány feladata s a bíráló mentségére csak az lehet, hogy Bodnár mint újító, ki elméletének hirdetése közben oly kérdésekben is dönten próbálkozott, melyekre a törvény érvénynyel nem bírhatott, mert a sociologia tárgyába nem illeszthetők, de hogy valaki a tanítás lényegét ily kitérésekben megnyilatkozó tévedések, vagy helyes megállapítások alapján bírálja el, azt csak úgy érthetjük, ha feltesszük, hogy a bíráló éppen a tan lényegét nem ismerte fel.

Bodnár tanának érvénye kérdésében két probléma merülhet fel: egyik, hogy módszere biztosíthatja-e számára a törvény jelentőségét; a másik, mely ezzel szorosán összefügg, hogy a típusok meghatározása megfelel-e annak a meghatározásnak, mely az összes sociális jelenségeket két csoportba sorozza s amelynek alapján a rithmus megállapítható. Mint alárendelt kérdések, melyek magának a tan lényegének érvényét nem érintik, figyelembe jöhetnek egyrészt, hogy a teoriában a törvény érvényének határa összeesik-e azzal a határral, melyben a sociologia várható törvénye érvényes; másrészt, hogy a rithmikus változás fázisai helyesen állapítottak-e meg.

Az elsőt illetőleg dr Pauler Ákos hivatkozott tanulmányára támaszkodva, látjuk, hogy a sociologia törvényének jelentősége tetemesen eltér a' természettudományok köréből felmerült törvények érvényétől. Mig ez utóbbiak ha nem is adják a valóságot, de megszorí-

tásaik kevésbé elvontak, a concretumhoz közelebb állanak, mint akár a biológia, akár a psychologia törvényei. A sociologia körébe tartozó jelenségek oly fokon állanak az individualitás törvénye alatt, hogy éppen a támaszt nyújtó szerző szerint e körben törvény meg sem állapítható, hanem csak bizonyos rithmus. Ez elvonás annyira távol áll az egyedi tényektől, hogy *reconstmáió értéke nincs, mint az bizonyos mértékig* a természettudományok törvényeinek megvan. De az a különbség, mely a törvények alkalmazhatóságában mutatkozik, utal a két tudománycsoport módszerének különségére is. Miután a sociológiában hiába kísérelnök meg a szó természettudományi értelmében vett törvények megállapítását, így a természettudományi módszer is meddőnek bizonyul. Már Comte felismerte, hogy a természettudomány amaz eljárása, hogy inductió útján az elemi tények törvényeit megalkotjuk s a bonyolultakat deduktív utón kihozzuk, a sociológiában teljesen hiábavaló. Az eljárás itt az, hogy a hozzáférhetőbb bonyolult tünemények együttes vizsgálata nyomán állapítjuk meg a törvényszerű változást: a rithmust és az analog tüneményeket redukáljuk egy összefoglaló tapasztalati fogalomra, mely a törvényszerűség igazolása lesz. Bodnár törvénye az első követelménynek teljesen megfelel. A törvény kifejtése nála különösen igazolja, hogy mennyire alkalmazható Comte eljárása a sociológiára. Bodnár a hazai irodalomtörténet tényeit és a nyugati irodalomtörténetirókat vizsgálja s rájön a törvény embriójára; vizsgálódása körét folyton szélesíti s annál tökéletesebben alakul ki az. Érzi, látja, hogy nem elég a sociologiai tények ama serege, mely közvetlenül megismerhető egy emberélet kutatása

nyomán, közvetett forrásokra is kitér, mert a jelenségeknek minél nagyobb tömegét foghatja át, annál tökéletesebb az eredmény. Bírálói szemére vetették valloását, hogy lexikonokból, életrajzírok munkáiból szedgeti adatait, holott tudniok kellene, hogy az eredeti kútfők tanulmányozására kevés egy ember élete. Éppen ezért szeretne volna, ha különböző szakmákban kiváló tudósok a törvény fáklyájánál vizsgálták volna át a körükbe tartozó forrásokat, de buzdítása természetesen hiábavaló volt s csak újabban akadunk munkákra, melyek eredeti forrásokat a törvény tanúságai alapján dolgoznak fel.

Bodnár a sociális jelenségek óriási körét felölelve összeszedi a közös vonásokat feltüntető jelenségeket, megállapítja azok alapján a korokat és egy-egy összefoglaló fogalom alá helyezi. A dívó fogalmak legtöbbször egy-egy disciplina köréből merült fel, s eleinte maga is ilyeneket használt, de minél szélesebb az a kör, amit átfog, annál inkább látja, hogy nem kifejezők e fogalmak. Maga alkot tehát kettőt a két típus kifejezésére: az idealismust és realismust.

A választás nem volt szerencsés, nem ugyan azért, mert e fogalmak már bizonyos jelentésben lefoglaltak, hanem azért, mert bár jegyei adottak, mégis önkényesek s így nem nyújtanak oly biztos talapzatot, mely a további megfigyelésekben ingadozókká ne váljék, így azt látjuk, hogy e fogalmak jegyei hol bővülnek, hol szűkülnek egymás rovására. Így látjuk, hogy egyszer ideálisnak, máskor reálisnak van minősítve egy-egy jelenség.

Ebben van a törvénynek egyetlen gyöngéje és nem abban, hogy nem állapította meg, mi az igazság, mint

azt az említett bírálója véli. Hogy mi az igazság? Az ismeretelméleti kérdés és nem sociologiai, azt Kant nyomán haladva, érdemlegesen megállapították, Bodnártól legfeljebb azt kérdezhajtuk, hogy mi a sociologiaában az igazság? és arra ő mindenkinél jobban megfelelt s hogy nem tökéletesen, az a fent elmondottakból következik.

Ezzel a második kérdést is érintettük. Az Idealismus és realismus fogalmak, mint láttuk, alkotásaikban bizonyos mértékig önkényesek, melyek így nem nyújtanak biztosítékot, hogy csakugyan magukban foglalják-e ama két typut, mely a rithmus tökéletes felismeréséhez vezet, melyek magukban foglalják csakugyan mindama jegyeket, melyek a sociális tényekben adóttak. A törvény kialakulása mutatja, miként bővülnek e fogalmak s miként módosulnak, válnak elvontabbakká s az a körülmény is, hogy e tannal foglalkozók még ma is módosítják azok tartalmát, arra a következtetésre vezet, hogy bármiként szaporodtak is a megfigyelt tények, a fogalmak még ma sem tökéletesek, sőt ily önkényes fogalmak sohasem is fogják nyújtani azt a biztosítékot, hogy egyáltalában tökéletesek lesznek és a változást tökéletesen ki fogják fejezni.

Már utaltunk rá, hogy mily nehézség áll elő a sociális tények objectiv megfigyelésénél abban, hogy a korszellem gondolkozásunkat köti s a subjectiv igazság által teremtett előítélet folytonosan befolyásolja logikai eljárásunk eredményeit. Az Idealismus és realismus fogalmi ez előítéletek érvényesülését sem akadályozhaták meg, mert a fogalom alkotó az egy-egy korszellem keretén belül fennálló ellentéteket is egyéni állásfoglalása alapján hajlandó olyképen osztályozni, hogy az

eszményeit ki nem fejező törekvést a másik korszellem lényeges jegyének tekinti. Hogy ennek mily következményei vannak, azt éppen Bodnár tanában látjuk.

Ez a hiba kétségtelenül lényeges gyengéje a teoriának, mert alkalmazhatóságát gyengíti s azok az ellenvetések, melyek tudománytalanság vádjával hozatnak fel ellene, anélkül azonban, hogy annak okát felismerték volna, ebben találják alapjukat. De nem igaz az, mint a „Budapesti Hírlap” nekrológiájában írja, hogy e felbukkant theoria Bodnár halálával eltűnt, mert ez, mint a sociologia kialakulásának egyik fázisa, mindig alapja lesz a további eredményeknek.

Noha egy évszázad a sociologiai kísérletek csodás sokféleségét vetette felszínre, Comte Ágost munkája alapvető maradt; Bodnár volt az, ki az azóta stagnáló sociológiát egy hatalmas lépéssel előre vitte a fejlődés útján, különösen azzal, hogy tökéletesítette a fogalmakat s hogy a változást mint törvényt a sociális tények legnagyobb részére alkalmazta.

A másik két kérdésre kapható válasz az előbb mondottak által determinált. A típusok fogalmainak határozatlansága, de különösen az, hogy rendszeres ismeretelméleti vizsgálódás által a vizsgálat tárgyává tett ismeretkör nem határoltatott körül, Bodnár nemcsak sociális tüneményeket, hanem psychologiaikat, sőt biológiai tüneményeket is értelmezni próbált a törvénnyel. E fogyatékoság azonban csak jelentéktelen, mert a psychologiai és biológiai tények a törvény construálásánál teljesen különemű voltak miatt figyelembe nem voltak vehetők és nem is vétettek.

Éppen így nem voltak a korok időhatárai sem

pontosan megállapíthatók a fogalmak tartalmának ingadozása következtében.

Bodnár teoriáját szilárd alapnak tartjuk a további kutatáshoz és hogy az általa felfedezett változás meghatározásának fogyatékosága a tan jelentőségét el nem homályosítja, azt az lesz hivatva igazolni, hogy a sociologia további kiépítésében Bodnár felfedezése nem lesz negatív értékű, hanem pozitív beccsel bír, mely minden további kutatás alapját kell, hogy szolgálta a pozitív eredmény érdekében.

Az előzőkben megállapítottuk e tan jelentőségét a sociológiában s kimutattuk, hogy annak egyetlen alapvető fogyatékosága az, hogy a típusok meghatározása nem tökéletes, s láttuk azt is, hogy minden ellentmondás, ingadozás ennek természetes következménye és semmi köze sincs e törvény érvényének ahhoz, amit a hivatkozott bíráló állít, hogy a tan fogyatékosága annak lenne a következménye, hogy Bodnár csak azt a változást ismeri, melyet az eszme mozgása idéz elő. Ezt a körülményt azért látjuk jónak ily élesen leszögezni, nehogy a további kutatás fonalán bárkit is félrevezessen.

A bíráló állításának kiáltó tévedése kitűnik, ha arra utalunk, hogy a sociologia a változás kategóriája alá tartozik, míg a tudomány kategóriájának : az igazságnak a változás kategóriájához – mondjuk – semmi köze, sőt tovább menve, hisszük, hogy ha kimutatható a tévedések törvényszerűsége, úgy a tudomány körében felmerülő tévedések is a sociologiai változás befolyásának tulajdoníthatók, mint ezt Bodnár sok igen érdekes és meglepő példában illusztrálta. Ez az állítás annál inkább igaz, mert a tudományos igazságok felisme-

résére irányuló törekvés hajtóerejét sociális mivoltunkból nyeri.

Utaltunk rá, hogy a korszellemet kifejező fogalom önkényes, melynek jegyei a megfigyelő összefoglaló képessége, sociális álláspontja stb. szerint könnyen módosíthatók. Feladatunk önkénytelenül kínálkozik. Bodnár kutatásait alapul véve, kíséreljük meg oly fogalmakkal helyettesíteni az idealismust és realismust, melyeknek jegyei már eleve adottak, és ha e tapasztalati fogalmak jegyei azonosak ama jegyekkel, melyek a történelem tényei által feltüntetett változásokat adják, ugy e változás törvényszerűsége is igazolást nyer.

Már történtek ily irányú kísérletek, mint arról megemlékeztünk. Comte hangsúlyozta már, hogy a változás tüneményének meg kell egyezni az emberi mivolt törvényeiben adott fogalmakkal. Comte e kísérlete azonban csak azért nem vált be, mert önkénytelenül is a pszichológiára utalt, mert a történelem tényeiben megnyilatkozó változásokat, ha nem is vezette le a pszichológiából, de igazolásra utalta őket oda, mely eljárást a két tudományág között fennálló természetes különbség meg nem engedi s így helyes eredményre az nem is vezethet. Többi között Lamprecht német történetíró szintén a pszichológiából meríti az összefoglaló fogalmakat s csak kiegészítőül használ a sociológiából merített szűkebb, egy-egy disciplina köréből vett fogalmakat. Nálunk Hornyánszky Gyula* kísérletezett új fogalmakkal kifejezni a két korszellemet s a látszólag igen megnyerő *értelmi* és *érzelmi* kort különböztette meg. Kár, hogy csak osztályozó jelentőségében próbálta bemutatni e fogalmak

* Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya. 1910.

életrevalóságát s ez a kísérlet is csak egy igen szűk időhatárok közt megnyilatkozó jelenségekre terjedt.

Évekkel ezelőtt ebben véltem magam is megtalálnak amaz adott két fogalmat, mely fedni látszott a sociologiai változást, sőt már Bodnár is alkalmazza e fogalmakat, mint a realismus, illetve az Idealismus jegyét.

Be kellett azonban látni, hogy e fogalmak használhatatlanok. Egyrészt, mert pszichologiai jelentőségükben a modern pszichologia immár elvetette, mint alkalmazhatatlanokat. Különben is ily értelemben való alkalmazása Comtehoz vetné vissza a sociologiai Másrészt ismerettani szempontból oly különbséget kell tenni a két fogalom között, mely teljesen alkalmazhatatlan a sociológiában. Ugyanis csakis az érzelem kategóriája van a sociális változásnak alávetve, az értelemé nincs, s így ez utóbbival a változást megnyilatkoztató korszellemet kifejezni, magától értetőleg nem lehet. De érzelem koráról sem beszélhetünk, mert maga az érzelem változását ki nem fejezi.

Ez ellenvetések jogosultságából kiderül, hogy Pauler Ákos utalása a kritikai ismeretelméleti alapvetésre nagyon megszívlelendő. A változást kifejező fogalmakat csakis az ismerettan alapján lehet öntudatosan megtalálnunk, mely a sociologiai változás kategóriájának megállapításánál egyrészt a sociologia feladatának felismeréséhez, másrészt a sociologia tárgykörének meghatározásához nyújt biztos vezérelvet.

Azokra a fogalmakra tehát, melyek a sociologiai változást meghatározzák és egyben a tapasztalatban adott változás törvényszerűségét igazolják, az ismerettan fog rávezetni.

Abból a megállapított tényből, hogy a sociologia-

nak immár fel nem bontható tapasztalati eleme a socialitás érzése, az következik, hogy az összes sociális jelenségek, mint legáltalánosabb fogalom alá, az alá helyezendők. Amennyiben pedig a sociális jelenségek a történelem tényeiben bizonyos változásokat tüntetnek fel, *e változások is csakis a sociális érzésnek, mint legelemibb jelenségnek módosulására kell, hogy visszavezethetők legyenek.*

A socialitás érzése azonban, éppen mert már a legelemibb tapasztalati tünemény *fel nem bontható, így annak tartalmi változásáról nem szólhatunk,* mert e változása esetén új tapasztalati elemeket alkotna, mi ellentmondana kategória mivoltának, de természetesen nem is vagyunk képesek azt elemibb jelenségekre visszavezetni. Azok a kísérletek, melyek a fajfentartásra, életfentartásra stb. kísérlik meg visszavezetni ez érzést, positiv eredményre nem vezethetnek, mint már a biológiai és pszichológiai sociologia tárgyalása kapcsán kimutattuk.

A socialitás érzésében végbemenő változás tehát csak fokozati lehet, vagyis a változás az erősebb socialitás érzéséből a gyengülő socialitás érzésébe, majd innét az erősebbe való átmenetben nyilatkozik meg.

Míg egyrészt a sociologia alapjelensége csak ily módosulás tüneményét tüntetheti fel, másrészt a történelem tanulmányozása oly változások észrevételét tette lehetővé, mely változások jegyei teljesen beleillenek egyfelől az erősödő, másfelől a gyengülő socialitás érzésének fogalmába.

Vico a történelemben a bálványozás, a barbárság és a törvényesség korát különbözteti meg. Comte theologiai, militaristicus és industrialis korok egymásutáni

uralmát veszi észre. Gervinus úgy látja, hogy egyszer az egyesek szellemi és polgári szabadságától a többek és a sokaság szabadsága felé vezet a történelmi fejlődés, máskor ismét a sokaságról az egyesekre megy át a műveltség és szabadság. De a változásnak mindama megállapításai is, melyekre már előzőleg hivatkoztunk, kétségtelenül megegyeznek abban, hogy a köz- és az egyén szabadságának viszonya állandóan módosul s e módosulás legáltalánosabban a socialitás érzésében végbenő erősbödés és gyengülés változásában nyer kifejezést.

A néplélektan ama felfogása, hogy a sociális tények az egyéni lélektan igazságainak bonyolultabb megnyilatkozásai nemcsak az ismeretelméleti kritikán törik meg, hanem maguk a tapasztalati tények sem igazolják. A történelem meggyőzhet mindenkit arról, hogy a tömeg gondolkozása és érzése mindig eltér a tömeget alkotó egyesek gondolkozásától és érzésétől, pedig ezek az egyesek is teljesen áthatottak bizonyos mértékig a köz tendenciájával. Az egyesek és a tömeg érzésbeli távolságának megállapítására meddő kísérlet volna a mechanikai erők eredőjének meghatározását létrehozó módszer alkalmazása s csakis egy új tapasztalati elem behozásával tehetem érthetőbbé a sociális tényeket: magával a socialitás érzésével, mely a pszichológiai folyamatokat olyképp befolyásolja, ahogy annak hatása alatt az ember mint specifikus tény előttünk áll.

Ez alapelemet sem a célszerűség felvételével pótolni nem tudom, mely tulajdonképpen nem reális tényezője a valóságnak, hanem egy formális szempont s mint reális magyarázó elv csakis az erkölcsi disciplinák körében tudta magát annyira-mennyire fentartani éppen

ama sajátosságánál fogva, hogy subjectiv rendezési szempont. Éppen így a belátás sem nyújthat támpontot a sociális érdekek az egyéni érdekből való levezetéséhez, mert amennyiben mint öntudatos tervszerű folyamatot tekinteni, úgy tarthatatlanságát a sociális tények igazolják, amennyiben pedig, mint spontaneitást tételezem fel, úgy megérthetőségét illetőleg éppen a socialitás érzésére vagyunk utalva.

Egyrészt tehát a történelem, az egyénnek, a köz-
zel szemben birt szabadságában felmerülő változások-
ról győz meg, másrészt a logika az egyén és a köz
érdekének kiegyenlítését a sociális érzésnek, mint alap-
jelenségének elfogadására készlet: a sociologiai válto-
zások alapját a sociális érzésben időnként beálló foko-
zati változásokban kell feltalálnunk.